ZABAVI I POUCI.

TEČAJ XXIV.

UREDNIK

JOSIP PASARIĆ.

1892.

U ZAGREBU
TISAK DIONIČKE TISKARE.

VIJENAC

ZABAVI I POUCI.

U Zagrebu 5. studenoga 1892.

Br. 45. | Izlazi svake subote na dva arka. — Godišnja ciena poštom i domaćim u kuću 7 for., inače 6 for. Rukopisi se ne vraćaju. | God. XXIV.

položio na prsa, desnom nogom pokročio naprijed, pa stao tresući se i iskreno:

— Milostiva gospodjo majko! Poštovana gospodjice! — lijevom nogom pokroči naprijed, a desna mu ostane straga. — Ja sam muž, koji toga radi ne može prešutjeti svojih osjećaja. Ne moram ih ni tajiti, jer sam samostalan — desna noga podje naprijed, a lijeva ostane straga — imam 800 forinti godišnje plaće, mogu živjeti. — Čudno je to u čovjeka, dugo može živjeti bez prijatelja, no ipak se napokon i za njih pobrine. — Zašto se ne bi takodjer pobrinuo — kad je samostalan — jedan se ogleda ovamo, drugi onamo — ja sam takav. Svijet je okrugao — —

Noge su se gospodina Koberca stale već tako brzo izmjenjivati, kao da igraju „rezanku", glava mu se okretala, a neotrti mu znoj tekao licem.

Gospodje su se začudile, te se na njihovim licima stao pokazivati strah.

Gospodin se Koberec silovito trgne i pristupi k stolu, a noge mu se tresle. Onamo je metnuo nješto zamotano u papir, kad je došao. Razvine to rukama, koje su se tresle, te poda Betuški nepouzdano se smijući. To je bio krasan vrč za kavu, zlatom obrubljen, a u sredini je bilo na njem naslikano veliko srce, probodeno strelicom.

— To će vam srce sve reći!

Betuška je porumenjela.

— No taj je gospodin Koberec šaljivčina, smijala se mati i udarala rukama. Malo da nas ne utjera u strah, taj šaljivac!

— A tko vam je to posudio? stidjela se Betuška.

— To da čovjek pogodi! smijao se blaženi Koberec, a u sebi dodao: Sirota, može biti je iskušavala, dok ne bude posve na čistu — to je već tako u djevojaka!

— Ko bi to posudio! ludo! To mu je kazao gospodin Martinek, ili ste može biti govorili s mužem?

— Martinek? — vaš gospodin? u čudu pitao gospodin Koberec, a licem mu se iznenada prolila tjeskoba.

— No idite, ne pretvarajte se! Nijesam mislila, da ste takav šaljivac. Gledajte, da dodjete k nama i u nedjelju, bit će gozba u slavu zaruka. Muž će se i Martinek veseliti!

— U nedjelju? — pitao je samo u vjetar.

— Da da, Martinek se žuri poradi svoje trgovine. Još će o pokladama biti svadba.

— Pa od vas imam prvi dar! — zahvaljivala je Betuška.

Gospodin Koberec nije ništa više slušao. Stane kod prozora, nasloni čelo na staklo, pa stane po njem vrlo tiho udarati.

Gospodje su govorile preživahno, da bi mogle sve opaziti i čuti. Za čas se okrene i reče: „Ovdje imate — vrlo lijep izgled!"

Nekoliko ga dana nije niko vidio „kod grada Odese".

Kad je opet došao, pa kad su ga upitkivali o njegovim prilikama, odsjekao bi im mrzovoljasto: „Ostavite me s mirom — ja već s njome ne govorim."

I kupi sebi u gostionici biljega za objed na pô godine.

O hrvatskom pravopisu.

I. Fonetika i etimologija.

Razdor i nesloga stari su plačidruzi hrvatskoga naroda. Kako god smo prostorno razdrobljeni i politički rascijepani, tako nam nema pravoga jedinstva u književnom jeziku, a još manje u pravopisu. Primismo doduše za književni jezik narječje štokavsko, ali nijesmo svi u tome jednaki i dosljedni, jer je t. zv. zagrebačka škola pridržala neke gramatičke oblike, koji su u štokavštini već zastarjeli ili i posve izumrli, te su više osobine čakavskog i kajkavskog narječja, mjesto da je prigrlila čiste oblike živoga štokavskog jezika s južnim ijekavskim izgovorom (M. Kušar, Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga, Dubrovnik, 1889). Taj se zagrebački način pisanja razlikuje od čisto štokavskoga, što mjesto jednoga oblika za tri padeža množine (dat., loc., instr.) upotrebljava tri različna oblika (jelenom, jelenih, jeleni; selom, selih, seli; ribam, ribah, ribami i t. d.), a za stari slov. ě uzima u dugim slogovima *ie* mjesto *ije*.

Druga je razlika u pravopisu: pristalice zagrebačke škole pišu obično etimologično, a ostali redovito fonetično. No ta naša etimologija vrlo je razrožna, nema pravila ni sustava, te se gotovo može reći: koliko pisaca, toliko pravopisa!

Pismo, pravopis treba dobro lučiti od jezika, govora. Jezik je čovječji organ duha, živi izraz nutrinje čovjekove i ogledalo duše njegove. Po tom ima tijesna sveza medju mišlju i govorom. Već je Plato rekao, da je govor glasno mišljenje, kako je opet mišljenje nečujni i bezglasni govor. A pismo je izum ljudski, puko sredstvo, da se njime bilježi ono, što čovjek govorom kazuje. Pismo obično daleko zaostaje za živom riječi, odgovara joj samo donekle, pa se odnosi prema svomu izvorniku, kao crtež prema izvornoj slici, koja je bojama i s velikom pomnjom izvedena (H. Paul, Principien der Sprachgeschichte, II., 324). Pismo je u opće spoljašnji znak i izraz glasova ljudskoga govora. Aristotel veli (de interpret. c. 1): Govor je spoljašnji znak stanja duševnog, a pismo je izraz stanja govornjeg, ili glasova ljudskoga govora. Dok to znamo,

samo se od sebe nameće pitanje: kakvo će pismo biti najbolje? Na to može biti valjan samo ovaj odgovor: ono, koje najvjernije bilježi pismenim (mrtvim) znacima govornje (žive) glasove. A koje je to pismo? Nikoje drugo nego *fonetično,* koje ima za svaki glas po jedno osobito slovo, ni više ni manje; kojim se u glavnom piše onako, kako uho čuje, da se izgovaraju, kratko: glas po glas. A nikako to ne može biti pismo *etimologično,* kojim se lih korijena radi piše drugačije nego što se govori (Daničić, Rat za srpski jezik i pravopis, 1847). Stroga je nauka utvrdila, da je fonetika (od φωνή = glas) kud i kamo savršenije pismo od etimologije (od ἔτυμον = korijen), premda u drugu ruku priznaje, da i najbolji pravopis mrtvim svojim znakovima ne može potpuno da označi sve tančine živoga ljudskog govora (Pott, Etym. Forsch. II. 36). U svakom se gotovo jeziku javlja očita težnja, koja ide za tim, da izravna nepotrebne nejednakosti medju živim govorom i pismenim znakovima, pa da za isti glas nadje što sličniji i udesniji spoljašnji izraz. Plod i posljedica te težnje može biti samo fonetski način pisanja. Tko je učio povjest pisma, mogao se uvjeriti, da ova težnja vodi izravno do fonetike, gdjegod se je kod stvaranja pravopisa više osvrtalo na prave potrebe vlastitoga jezika nego na tudje uzore; a opet da je rdjav i nenaravan svaki onaj pravopis, što je pozajmljen iz tudjine i primijenjen vlastitomu jeziku bez obzira na narav i potrebe njegove. Vuk je zasnovao fonetiku, jer je poznao u dušu blagozvučni narodni govor štokavskog narječja, a Gaj je primio etimologiju po tudjem uzoru bez temeljitog poznavanja štokavskog govora.

Vrijedno je znati, da se u prvotnim ili korjenitim jezicima opaža manja razlika medju izgovorom i pismom, nego li u jezicima drugotnim. U prvima je dakle jača fonetika, u drugima etimologija. Prvo se nahodi u staroindijskom, grčkom, latinskom i u starom slovjenskom jeziku, a drugo u francuskom i engleskom. Tako ima već u starom sanskrtu jasnih tragova fonetičnomu principu. U tom naime jeziku može jedan suglas uplivati na drugi ne samo unutar jedne riječi, već se nerijetko konačni suglas prve riječi mijenja i udešava prema početnomu suglasu slijedeće riječi (V. Jagić, Naš pravopis, Književnik 1864.).

U slovjenskim jezicima, a napose u starom slovjenskom, opažaju se dva vrlo važna pojava, koji odaju eminentno fonetični značaj slovjenskih jezika. Poredi li se na ime stari slovjenski jezik s indoevropskim srodstvom, vidi se jasno, da u slovenštini ima samo *jedan* suglas ondje, gdje bi prema svomu izvoru imala biti *dva*, dakle da se unutar jedne riječi suglas ne udvaja; u grč. dor. ἔσσι (ἐσ-σί), u slovjenskom od pamtivijeka: „ѥсн.“ S toga veli već Dubrovski: Duplicationem literarum non admittit Slavica lingua. Strogi etimolozi pišu danas: bezzub, bezzakonje, izza, dok u spomenicima staroga slovj. jezika nema traga tomu „zz“, jer se nahodi samo: безаконніе, безѫбъ, a gdje već hoće pisac da metne dva „z“, razdruži ih poluglasom ъ, ali to rijetko. To je udvajanje suglasa protiv naravi jezika, pa se danas umeće *a* (= ъ), samo da se ne sastanu dva suglasa: od*a*drijeti, iz*a*zvati, raz*a*znati. Protiv toga osnovnog i starog pravila griješio bi onaj, koji bi i danas pisao: oddijeliti, oddahnuti, oddan, oddanost, poddanik.

Najbliža je posljedica toga pravila ovo: sastanu li se u riječi dva neskladna i neprilagodna suglasa, to se prvi izjednači s drugim, a kako jezik udvajanja ne trpi, ispada taj upodobljeni suglas. Već su stari pisali: сънъ = san, mjesto сърпъ = grč. (cijeli korijen) ὕπνος, lat. so*m*nus (na pola izjednačeno); дьнь = dan, mj. дьвнь; prignuti mj. prigbnuti; a danas nitko ne piše: grtnuti, osvatnuti, prednuti, već: grnuti, osvanuti, prenuti.

Tko prati život i povjest našega jezika, mora da prizna, da je u nutrinji riječi stalna samo mijena, izjednačivanje i upodabljanje glasova, koje se odlučno opire načelu opore etimologije. Prvi suglas, ako je neskladan, ne može da odoli jakomu dojmu drugoga, pa čim nestane poluglasa medju njima, postaje plijenom nezasitnog ždrijela njegova. Tek našim učenim etimolozima pade na um, da treba pisati: sr*d*ce, dje*t*ca, gospo*d*ština. Tomu nema traga u našoj drevnoj starini. Tako se od vajkada pisalo: gri*s*ti, a etimolozi danas pišu: grizti. Naši su stari bez nauke manje griješili, nego današnji etimolozi, potomci njihovi, smućeni krivom naukom (V. Jagić, Naš pravopis, Književnik, 1864). Tko hoće da piše: srdce, djetca, gospodština, mora, ako hoće da bude dosljedan, takodjer pisati: obvjesiti, obvratiti, odtresti odtudjiti, odtrti, odtegnuti, podtaknuti, predteći, uzstati, uzsuditi — mjesto: objesiti, obratiti, otresti, otrti, preteći, usuditi, kako obično i to nedosljedno pišu etimolozi.

Drugo glavno pravilo za slavenske jezike postavio je O. Böhtlingk (Beiträge zur russischen Grammatik), a glasi od prilike ovako: u sredini riječi mogu samo oni suglasi jedan za drugim stajati, koji mogu dolaziti i u početku riječi. S toga ne valja pisati: obtužiti, podkovati, razsuti, jer u nas nema riječi s početnim bt, dk, zs, već samo s pt (ptica), tk (tkati, s (suh).

Uglavivši tako iz naravi slavenskih jezika ova dva glavna pravila, treba da ogledamo, da li narav hrvatskoga jezika odgovara i naginje više eufoničnomu ili pak etimološkomu pisanju. Samo letimičan pogled u deklinaciju i konjugaciju hrvatsku može da uvjeri čovjeka, da je svuda stalna samo mijena glasova, u kojoj se gubi trag korijenu. Susjedni samoglas i skupine suglasne neprestano uplivaju na mijenu i ispadanje suglasa, što se pred njima nahode. Etimolozi treba da se sjete, kako korijeni silno stradaju, dok se piše: dječa*k*, dječače, dječaci, rog, ro*ž*e, ro*z*i, duh, duše, dusi; ili: junak, junački, siromah, siromaški, Vlah, vlaški, Čeh, češki, pozno = pozdьnъ, prazno = prazdьnъ; ili: vlast, vlašću, daska, daščica, vrst, vrš-

njak, bolest, bolešljiv, godište, godišnica; ili: pekoh, pečem, peci, peći; mogoh, možeš, pomozi, moći; ili: met-em, mes-ti, bod-em, bos-ti, rast-em, ras-ti; ili: mast, mas-lo, gud-jeti, gus-le, pred-em, pres-lica, jad, jas-le itd. Nema etimologa, koji ne bi tako pisao, a ipak sve je to čista fonetika, koja je prirodjena naravi jezika hrvatskoga. Ali dosljednosti uzalud ćeš tražiti u etimologâ. Pišu doduše od „junak" — junački, ali ne će od „rob" — ropski, premda korijen više strada u prvom, nego u drugom slučaju. Isto tako pišu od slad-ak — slast, ali ne će ni za živu glavu da pišu: slatko, glatko, premda se korijen u prvom slučaju više gubi nego u drugom. Tu svatko vidi, da je od *d* postalo *t* poradi mekoga *k*, a ondje se teže dovinuti, da je *d* pred t (ъ) prešlo u s.

Stalan je zakon našega jezika: tvrda se slova pred mekanima mijenjaju u mekana, a potonja pred tvrdima prelaze u tvrda. Neblagoglasna i opora etimologija ne priznaje u teoriji toga pravila, ali u živoj praksi pišu etimolozi „što", koje je postalo od „čьto" = čto, gdje se je tvrdi glas pred mekanim prevrnuo u š. Tako treba da bude od junak — junač-tvo — junaš-tvo. Etimolozi govore i pišu „pčela", a tu je mekano p postalo od b (bъčela). Etimolozi govore i pišu „zdrav" = s i drav, u starom jeziku sъdravъ, a ne će da dosljedno tome pišu: zbor (s i bor, brati), zgoda, zgrada, zbiti, prozba i t. d. Zakon našega jezika traži, da se izostavljaju u pisanju slova, kojima se pravi glas ne čuje. Etimolozi se opiru i tomu zakonu, no to ih nimalo ne smeta, da ipak pišu od pogib-oh — poginuti bez b; tako od ukid-oh — ukinuti bez d, od zagrtoh — zagrnuti (bez t), od prskoh — prsnuti (bez k), od topiti — tonuti (bez p), od brig-a — brinuti (bez g). Tako pišu bez t poslije s u riječi: pesnica, slama, maslo, trska. Bez k pišu stisla od muškoga stiskao. Evo u glagolima izbacuju neskladna slova, a u imenima se opiru tomu zakonu živoga jezika. Ne će da pišu „gozba" mj. gostba, a ipak i najokorjeliji etimolozi govore i pišu „kocka" mj. kostka. Etimolozi su samovoljni i nedosljedni, jer se jednom drže korijena, a drugi put ga tamane. Ima li veće nedosljednosti nego kad se jednom piše: vez-ti, a drugi put bos-ti? Ljuto griješe protiv zakonâ našega jezika, koji tvrde, da se slova u riječima ne smiju pretvarati i izbacivati. Tko to tvrdi i prema tomu piše: robski, otca, krepostno, vezti, neka dosljedno piše i ovako: čto, bčela, sdrav, pogibnuti, ukidnuti, topnuti, brignuti, stlama, prazdno, pozdno, obvlak, obvlast, putce, bolestljiv, vrstnjak, čvrstje, šaptjem, pisjem, Boge, junake, mazt, vladst, sladst, svijedst, mogst, reksti (Daničić, Rat za srpski jezik i pravopis).

Etimolozi se varaju, ako misle, da pišući „množtvo, božtvo, družtvo" pokazuju i *korijen* riječi. Oblik „družtvo" nije prvotan, već je postao od družьstvo, a ovaj opet od drugьstvo. Taj pak potonji oblik postao je od više indoevropskih korijena, kojima ne možemo pravo odrediti oblika. A dok je tomu tako, nije li uputnije i pouzdanije pisati „društvo", kako se jasno čuje u živom izgovoru?

Mi se Hrvati rado ponosimo, da nam je jezik pun sladosti i miline, gibak i blagozvučan. Tako pjeva o njem i naš najveći pjesnik Petar Preradović:

Ko vječno more sinje
U kretu si *gipkom, lakom*
Podaje se dahu svakom,
I mreška se i propinje,
(Kakva moć je vjetra koga) —
Zuji, zveči, zvoni, zvuči,
Šumi, grmi, tutnji, huči.

Njegova je dakle narav gipka, laka, podaje se dahu svakom, a toj milozvučnoj i glazbenoj naravi jezika hrvatskoga odgovara blagoglasna fonetika, koja vjerno izražava živi narodni izgovor.

II. Osvrt na povjest hrvatskog pravopisa.

Pošto smo tako pokazali, da fonetika odgovara naravi hrvatskoga jezika, zavirimo sada u povjest hrvatskog pisma, da vidimo, ima li i u drevnoj starini potvrde fonetičnomu načinu pisanja.

Naša je stara književnost sve do 16. vijeka pisana većim dijelom glagolskim i ćirilovskim pismenima. Jezik starih naših spomenika sve se više otimlje dojmu staroga slovjenskog jezika, pa se sve bliže primiče narodnomu hrvatskomu jeziku. Posve je naravno, da u tim spomenicima nema pravilnog i jedinstvenog pravopisa. Svatko je pisao, kako je bolje znao. No ipak ima u pismu njihovu dosta jasnih tragova eufonskomu pisanju.

U listini Kulina, bana bosanskoga, iz g. 1189. (29. kolovoza) čitamo u početku: „U ime *oca*", pa kasnije: pravim srcem (srьcemь)". Općina Popovo piše dubrovačkomu vijeću (g. 1240.—1270.) ovako: „*opьćine*" (2 puta), bog vi daj zdravie". U listini Matije Ninoslava, bana bosanskoga, (iz godina 1234 – 1240.) čitamo: „ oca, općine, zdravo". U drugoj se povelji (god. 1240.) istoga bana nahode ovi oblici „opьćina (3 puta), išći, isьpravi". U listini dubrovačkog vijeća iz g. 1254. čitamo ovo: „opьćina, ulêsti, izlêsti". Čuveni bosanski ban Tvrtko (Tvrьtьko, Tvrьtko) nije se nikad pisao „Tvrdko", kako ga danas pišu etimolozi. U svjema spomenicima čitamo samo: Tvrtko. U mnogobrojnim njegovim listinama ima dosta potvrda eufonskomu pisanju; primjera radi spominjemo samo ovo: z gospodarom, z banom, opьćina; u povelji iz g. 1378.: „ispravljati, is-prьva", a opet u drugoj: milosnêje". Iz g. 1391. imamo povelju župana Bêlijaka i vojevode Radiča, koji predaju Dubrovčanima Konavlje i Vitalinu. Tu čitamo: „oca, kad se ono stari grad *rasu*, z gradom, općini, dohotьke, *opьteklo* more, gospoctvo, tadbe, dêcu, srca, proklectvo očino". Listine Hrvoje, hercega spljetskoga, pune su eufonskih oblika. O tom se svemu može svatko uvjeriti, ako ogleda dotične stare povelje i listine u Miklošićevu izdanju: „Monumenta serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii". Beč, 1858. A tko hoće

potvrda iz glagolskih spomenika, neka čita Kukuljevićeva izdanja starih hrvatskih listina, a napose: „Acta croatica".

Stari hrvatski pisci, što su pisali latinskim slovima, nijesu po glagolici ili ćirilovici udešavali latinska slova za hrvatski jezik, već su se ugledavali u azbuke drugih naroda. Pravopis su svoj skrajali koji po latinskoj, koji po talijanskoj, koji po magjarskoj azbuci, a samo jedan (Ančić) se ugledao u bosansku ćirilicu. Njihovo je pisanje šareno i nedosljedno. Nijedan stari pisac nije dosljedan ni fonetik ni etimolog, već je svaki i jedno i drugo. U opće se može reći, da stari hrvatski pisci pišu sad etimologički, sad fonetički one riječi, kojima su znali postanje, a kojih im je postanje nejasno, njih pišu samo fonetički. Tako n. pr. svi pišu: pčela, gdje, zdrav, zdenac, jer nijesu po svoj prilici znali, da bi po etimologiji trebalo te riječi pisati ovako: bčela, kdje, sdrav, stdenac. (Dr. T. Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, XII.). Ta nam činjenica jasno svjedoči, da naši stari pisci vazda pišu fonetički, gdjegod se osvrću samo na živi izgovor narodnog jezika. Fonetičnomu načinu pisanja ima potvrde u pisaca štokavskih, čakavskih i kajkavskih.

Ovdje ćemo iznijeti dokazâ samo iz šest pisaca: Marulića, Barakovića, Mikalje, Petra Zrinjskoga, Vitezovića, Ignjata Gorgjića, jer nam opseg ove raspravice i prostor lista više ne dopuštaju.

Marko Marulić (Libar Marka Marulića Splićanina, u kom se uzdrži istorija svete udovice Judit u verzih hrvacki složena, 1521.) piše često ovako: optiču, srčno, slatko, gospockoj, zbor, vazda, združiti, zgine, zdenac, izvrsno, hrvacki, ishodeć, raskošna, nisko, rasap, rastavi, istoka, muški itd.

Juraj Baraković u „Vili Slovinskoj" (g. 1614.) piše vrlo mnoge riječi fonetskim načinom: općeno, klupko, srcu, odavna, slatki, britko, glatko, vazda, združiti, kreposna, radosno, žalosna, izvrsno, usne, časno, ishodi, iskusi, isprosi, rasap, istok, muški, teško, viteštvo, uboštvo itd.

Jakov Mikalja piše u svojoj „Gramatici talijanskoj" i u „Blagu jezika slovinskoga"" g. 1649. često puta ovako: općeni, klupko, srca, junaštvo, želuca, odahnuti, slatka, nutkati, otkriti, rijetki, sloboština, zbor, zdrobiti, zgaziti, zglob, zgoda, korisno, usna, zgusnuti, zadužbina, udadba, kosidba, ženidba, vršidba, djeca, oca, očevina, svečani.

Petar Zrinjski, slavni ban hrvatski, piše u „Sireni adrijanskoga mora" (g. 1660.) jezikom, koji je smjesa čakavskoga i kajkavskoga narječja. U toj knjizi ima vrlo mnogo tragova pisanju fonetičnomu: srcu, junaštvo, odiliše, slatko, retko, ljuctvo, gospocki, gracki, časna, oca, hica (g. sing.), braca, pedeset, dičici, hrvacki, ishod, iskazati, paska, nisko, mrsko, raspeti, ispuni, rasutak, isušiti, iskočiti, istočnomu, gristi, ražali itd.

Pavao Vitezović piše takodjer u „Kronici aliti spomenu vsega svieta vikov" (u Zagrebu g. 1696.) mješavinom čakavskoga i kajkavskoga govora. I u njega ima dosta fonetično pisanih riječi: općini, junaštvo, srce, Tvrtko, Vlatko, gospoctvo, ljuctvo, zdenca, deca, očinstvo, hrvackoj, rasap, raširi, istok, ražaljen, teško, viteški, muški itd.

Ignacij Gjorgjić piše u „Uzdasima Mandaljene pokornice" (g. 1728.) vrlo često fonetički: općene, općili, srca, srčano, odijeli, odavna, gospostvo, zbor, združi, zgode, stisli, gozbe, žalosnoj, časno, bolesno, radosno itd.

Tko hoće više dokaza iz starih pisaca, neka čita pomenutu Maretićevu knjigu, u kojoj će naći obilnu gradju iz 95 pisaca, počevši od Bernardina Spljećanina (g. 1495) pa do Marijana Jaića (g. 1833). Treba doduše priznati istinu, da naši stari pisci nijesu stalni fonetici ni tvrdi etimolozi, ali kako u latinici nemadjahu za stare poluglase ъ, ь zgodnih slova, prečesto pišu fonetičkim načinom spojeve suglasa, medju kojima bi se imao nahoditi poluglas: oca, srce, slatko, općina, klupko, te im tako pisanje naginje i naliči više eufonskomu nego li etimološkomu.

I Matija Antun Reljković piše u „Satiru" (1779.) mnoge riječi fonetički, ali se u cijelom djelu jasno vidi, da se je naumice trsio, kako bi pisao što više etimološki. Vrijedno je znati, da je on uveo onaj zlosrećni h u genitivu množine imenicâ. U prvom dijelu pjeva njegov Satir Slavoncu: „Ti ne imaš ni ortografije, to jest knjige od pravopisanja i od riječi pravo govorenja, koja uči lijepo govoriti, pravo pisat, a još bolje štiti. Ti imadeš i pametnih ljudi, ali ne će da se nitko trudi, niti hoće da na svjetlost dade, prem ako ju načiniti znade." Tu ortografiju hoće da stvori Reljković, a pri tom se kao i u drugom radu ravna potudjem uzoru. Poznato je, da je on u sedmogodišnjem ratu boravio u Njemačkoj, gdje mu je sinula misao, da napiše „Satira"; a sam priznaje, da se je ugledao u djela takovih ljudi u tudjini, „koji, hodeći po drugih zemljah, sabraše u rpu, gdje što ljepšeg i korisnijeg smotriše." Nema gotovo sumnje, da je Reljković stvorio svoj pretežito etimološki pravopis pod jakim dojmom njemačke knjige. — Njegov je učenik gramatičar Lanosović, koji je u svojoj „Slavonische Sprachlehre" (Ofen 1795.) odredio pravilo, da treba hrvatski pisati etimološki, a to biva tako, da se pazi „auf den Buchstaben des Stammwortes, sol viel es der Gebrauch guter Schriftsteller leidet, und die Wortforschung fordert." Taj zakonoša etimološkog pravopisa piše hrvatsku slovnicu njemačkim jezikom. Treba li još jasnijeg dokaza, da je ova etimologija tudja biljka, presadjena iz njemačkoga u hrvatski vrt? Sve do Gaja nema jedinstva ni reda u hrvatskom pravopisu. Njegovu poznanstvu s Kollárom i P. J. Šafařikom treba mi Hrvati da zahvalimo svoj dosadašnji pravopis, koji je on objasnio u svojoj knjižici, napisanoj njemački i hrvatski (kajkavski): „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaňa, poleg mudrolubneh, narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov. Vu Budimu 1830." Drži se načela, da naš pravopis treba popraviti

*

prema pravopisu slavenskih srodnika. Prema češkomu pravopisu predlaže ova nova slova: č, ž, š, ǧ (maǧar), ď (roďen), ň (koreňe), ľ (ľubav). Već su prije Gaja pokušali nešto slično Budinić, Vitezović i Jambrešić, ali bez uspjeha, jer ostadoše na po puta. Gaj bijaše sretniji, jer je za nekoliko godina njegova pravopisna reforma održala pobjedu u cijelom narodu. Već g. 1836. pišu gotovo svi u Zagrebu novim pravopisom i štokavštinom. Ugledavši se Gaj na češki jezik htjede da nadoknadi ćirilicu, koju je Vuk prije njega uzorno preudesio za naš jezik. No s organskim češkim pravopisom udomi se u našem jeziku etimologija, koja nije pravo odgovarala naravi hrvatskoga jezika. Protivnici Gajeva pravopisa bijahu Slovenac Kopitar, kajkavac Ignjat Kristijanović i štokavac Ante Kuzmanić u Zadru, urednik „Zore Dalmatinske". God. 1844. pojavi se „Zora" s licem i duhom raskolničkim. Kuzmanić ne htjede primiti Gajeva pravopisa. No „Zora" je kasnije za urednika Aug. Kaznačića donosila članke u starom i novom pravopisu. Treći urednik N. Valentić poprimi Gajev općeni pravopis, a kad opet dodje na kormilo A. Kuzmanić, dopusti svomu gorljivomu pristalici, Šimi Starčeviću, župniku u Karlobagu, da s velikom žestinom navali na novi pravopis, zovući porugljivo zagrebačke književnike „Sutlo-Dravo-Savcima". Njemu je „rogati verstopis zagrebački" nakaza, pa veli, „da bi prvo mogao privoljeti, da se svi njegovi rukopisi njemu na oči u vatri izgore nego da polak spomenutoga verstopisa na svitlo izajdu". Istomu Starčeviću nije bila po ćudi etimologija zagrebačkih književnika, pa je stvarao novu, pišući: upadsti, uvedsti i t. d. Njegove su „poslanice ličke pastirice" imale očitu namjeru, da posiju razdor i neslogu medju hrvatskim književnicima.

God. 1850. (28. ožujka) dogovoriše se u Beču najvještiji ljudi našega naroda, kako bi trebalo da se utvrdi pravopis. Sastaviše proglas, koji je ugledao svjetlo u „Narodnim Novinama" g. 1850. u broju 76 (kasnije preštampan u Jagićevu članku „Naš pravopis" u Književniku I, 179), a potpisali su ga Kukuljević, Demeter, Mažuranić, Karadžić, Pacel, Miklošić, Pejaković i Daničić. U tom se znamenitom proglasu čita: „Dolje potpisani znajući, da *jedan* narod treba *jednu* književnost da ima — i po tom sa žalosti gledajući, kako nam je književnost raskomadana, ne samo po bukvici nego još i po pravopisu, sastajali smo se ovijeh dana, da se razgovorimo, kako bismo se, što se za sad više može, u književnosti složili i ujedinili. I tako smo:

1. Jednoglasice priznali, da ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik.

2. Jednoglasice smo priznali, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje da bude književno.

3. Našli smo za dobro i potrebno, da bi i književnici istočnoga vjerozakona pisali h svuda, gdje mu je po etimologiji mjesto.

4. Svi smo priznali, da h u samostavnijeh imena na kraju u rod. množ. ne treba pisati.

5. Svi smo jednoglasice pristali, da se pred r, gdje ono samo sobom slog čini, ne piše ni a ni e, već samo r neka stoji (n. pr. prst.) . . ."

Velika je šteta, što ove zdrave misli nijesu našle pravoga odziva u Zagrebu. Taj važni proglas mogao je već tada utemeljiti književno jedinstvo, za kojim i danas vapijemo, i donijeti fonetički pravopis, koji je svakako savršeniji od etimologijskoga. A nije lijepo, što upravo naši pisci, koji su jednoglasice odobrili i potpisali proglas, nijesu ostali vjerni načelima toga spisa. Ilirskomu je pravopisu težak udarac zadao V. Jagić g. 1864 u „Književniku". U članku „Naš pravopis" vješto je pobijao pisanje: slěp, pèrst ili pàrst i gen. množ. junakaȁ, te se je skoro počelo pisati: sliep, prst, junakâ. No Jagić je tu bez dovoljnih razloga zadržao pisanje sliep mj. slijep. Nije nadalje imao dosta odlučnosti, da odsiječe, kako ne valja miješajući narječja graditi novo, jer je dopustio, da se govori i piše štokavski: junakom, junacih i junaci. Isto je tako neodlučan, pače i nedosljedan, u pitanju eufonskog pisanja. Hoće na neki način da eufoniju pomiri s etimologijom, budući da se po njegovu sudu ne da do kraja tjerati ni jedna ni druga. Udario je nekim srednjim putem, razlikujući nepromjenljiv trup riječi od njezinih gipkih ćestica.

Čovjeku se čini, da je on u načelu za eufonski pravopis, ali inače protiv njega. Tako mu zvuči glavno pravilo: „Dok sam u granicah jedne te iste riječi, bilo imena ili glagola, pisat ću onako, kako čujem, da je valjan izgovor iste riječi u svojem nepromjenljivom opsegu s osobitim obzirom na nominativ". To se glavno pravilo raspada u ove četiri točke: a) što je u riječi gipko i nepromjenljivo, neka se piše po eufoniji, n. pr. kći, pčela, vježbati; b) gdje su gipki okrajci, osobito u deklinaciji i konjugaciji, treba se držati najrazgovjetnijeg oblika, n. pr. valja pisati: otca, napredka, sladka; c) kad se riječ sastavlja s prijedlozima, neka se piše svagda jednako, dakle: izpasti, raztjerati, odkriti. No *s* priljubio se riječi, pa pišimo: zdravlje, zdjela, zgrada, zbor, ozbiljan; d) slovjenski jezici ne trpe udvajanja suglasa, za to ne valja pisati: oddaljiti, oddijeliti, bezzub, bezzakonje. Prema tomu želi, da se piše: otvoriti (mj. odtv.), ustati (mj. uzs.), rasipnik (mj. razs.), rastaviti (mj. razstaviti).

Posredujući tako Jagić medju fonetikom i etimologijom ostao je na po puta, pa se u jednom dijelu pravila drži izgovora, a u drugom korijena. Tu ranjavu stranu u razlaganju njegovu dobro je zamijetio tvrdi etimolog A. Veber, koji je u istom tečaju „Književnika" odgovorio Jagiću. Današnji fonetičari — a medju njima je danas već i sam Jagić — mnogo žale, što nije Jagić g. 1864. sasvim pristao za Vukom i Daničićem i prigrlio potpunu

Basrelief na Gundulićevu spomeniku od Ivana Rendića.

fonetiku. Danas valjda ne bi bilo toga meteža pravopisnoga i spora medju fonetikom i etimologijom. Jagić imadjaše tada velik upliv u književnosti, a vidi se to i po tom, što su vrlo mnogi prihvatili reforme njegove, zovući tu ortografiju akademijskom. A novotarenju bijaše tada vrlo zgodan čas. Dvorska je naime kancelarija iste godine izdala vrlo oštru odredbu, da treba upotrebljavati u školi stari ilirski pravopis (věra, dětе, pèrst, bratja, otacah, sladko, sbor, razčistiti, bezzakonik, svetčanost). Ta službena odredba izazvala je negodovanje u književničkim krugovima. Da je kojom srećom Jagić upotrebio taj zgodni čas i predložio čistu fonetiku, nema gotovo sumnje, da bi ju bili vrlo mnogi prihvatili već iz otpora protiv zastarjele službene ortografije.

Od tada traje metež u našem pravopisu. U akademiji se javiše u glavnom tri pravopisa: Veberov, Jagićev i Pavićev. Većina se književnika držala srednjeg puta, pa i „Vienac“ je za Šenoe pisao dosljedno umjerenom etimologijom; a neki se odlučno opriješe fonetici, kao n. pr. Kurelac i Pavlinović. God. 1877. namisli urediti pravila pravopisa posebni odbor, koji se je sastavio od članova školskoga vijeća i drugih stručnjaka. Kako se razbira iz članka „Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa“ od L. Mrazovića u „Viencu“ (od g. 1877. br. 11, 13 i 14), taj je odbor zaključio: da valja unaprijed pisati: vjera, diete, prst, braća; prema ćir. ѣ, ъ, i ь predlažu se osobiti znaci dj, „lj, nj (bez točke nad slovom j), pa se priznaje, „da je stvar glede pitanja etimologijskoga i fonetičkoga premalo još istražena“. Pavić je u odboru odlučno branio fonetiku, ali većina ne htjede pristati uz nazore njegove. G. 1889 sazove vlada (predstojnik dr. Stjepan Spevec) odbor strukovnih učitelja, da riješi pitanje o jedinstvenom pravopisu školskom. Taj je odbor izrekao svoje uvjerenje, da je od prijeke potrebe za škole jedan pravopis, a taj treba da je osnovan na načelima fonetičkoga pisanja. Vlada prihvati to mišljenje i naloži dru. Ivanu Brozu, da u posebnoj knjižici izradi potanko ono, što je odbor općenito odredio. Tako je evo postala Brozova knjiga „*Hrvatski pravopis*“, koja je netom izišla nakladom zemaljske vlade. O njoj će kao i o prigovorima etimologâ fonetici biti govora u budućem broju.

Po tom dakle ne samo narav hrvatskog jezika nego i povjest pravopisa njegova jasno i glasno svjedoči, da je fonetika ona uzorna ortografija, prema kojoj pretežito naginje pisanje starih spomenika i odličnih pisaca kroz tri puna vijeka, a koju brane i zagovaraju u novije vrijeme najbolji znaoci hrvatskoga jezika.

(Svršit će se.)

VIENAC

ZABAVI I POUCI.

U Zagrebu 12. studenoga 1892.

Br. 46. | Izlazi svake subote na dva arka. — Godišnja ciena poštom i domaćim u kuću 7 for., inače 6 for. Rukopisi se ne vraćaju. | God. XXIV.

njim diže se malen rastrgan otočić, a na njem tunara. Sam po sebi nema taj otok ni što znamenita, ali vrijedi spomenuti, da je jedan od onih rijetkih otoka, koji pripadaju kraljevini Hrvatskoj. „Brodit odi tune“ i „kvartin crniša“ utišaše moju unutarnju napast.

Kako je bila vedra večer, nigdje ni daška, a mjesec visoko nad kršnim Velim brdom, — odlučih pješice poći do Senja.

— Valja dva sata naški koracati, pa ste u Senju, — rekoše mi neki radnici, koji su drvo u trabakul za Ankonu spremali.

Od Sv. Jurja do Senja cesta ide uvijek uz more. Da je tama, što no riječ, kano u rogu, ne ćeš zgriješiti puta. Četvrt sam sata odmicao cestom, kad se na nekom zakretu zaustavi malen čovječac otrcana odijela.

— Podajte, gospodine, „soldin“ siromahu!

— Otkle ste vi?

Čekao sam izvjedljivo odgovor. Hoću li se prevariti?

— Iz — — Staroga grada.

Pogodih. Ne ću da vam opisujem toga starca, jer biste me još nazvali Falstafom, koji je u tamnoj noći razabrao zelene dolame svojih napadača. Reći ću samo: tko je u Primorju bio, pa nije vidio starogradskoga prosjaka, toliko je pogriješio, koliko da je bio u Beču, pa nije „fijakera“ vidio, — ili u Rimu lazarona.

Sve niže Sv. Jurja pa do Baga živi većim dijelom od prosjačenja. Eh! Napokon ne treba u Primorju tražiti tih ljudi, ima ih posvuda.

Na jednom proštenju u Kamenskom zadjoh medju slijepce i kljaste, pa ih uzeh ispitivati, otkle je koji. — Iz Staroga grada, iz Lukova, iz Jablanca — i tako redom. U svijetu su kljasti i ćoravi — i slijepi i grbavi, a kod kuće — na dvoru ima mnogi dobro krdo ovčica, po koju kravu pak mrvu zemlje, kućicu, al su od nekad prosjačenju navikli. Sada time kruh služe i imanje teku.

Sve do „vlaške drage“ baš mi je ugodno bilo. Cesta ide visoko na strmoj obali. Monotono udaranje morskih valova o raspucano stijenje, pak blijedi odsjev mjesečev u nemirnom kanalu, sve to čovjeka nekako uspavljuje, čovjek se kreće i ne znajući, da ide, misli mu odmiču daleko — u davna vremena krčkih knezova, tatarskih čopora. Svega toga nema, a valovi jednako pjevaju staru pjesmu, sad blago tiho, a onda jače i jače. — Sav kanal kipi, sa „vlaške drage“ bacaju se zračne gromade do mora, iz svake pukotine zavija bura tankim hrapavim glasom, pa se smiri za čas, da kasnije još jače zacvili. Zavijanje otimlje ti sluh, oglušuje te. Mrke silhuete šiljatoga i zubatoga stijenja pričinjaju ti se gorostasima, koji ti gromkim glasom dovikuju nešto nerazumljivo, ali strašno. Tu opet uz put cvili dijete tužno, groza te hvata. Ondje neman rastvorila ralje, kako će te progutati, na čelu joj jedno — žarko oko, — eto je bliže:

— Jeste li vidjeli koga od mojih? — dopre mi do ušiju isprekidan ljudski glas. Uz cestu stoji čovjek pušeći cigaru. Na ramenu mu puška. Malo se prestravih.

— Ne znam koga mislite — poviknuh, koliko mi je grlo dalo, jer je bura bila na telegrafskim žicama zasvirala baš skladnu pjesmu.

— Od „finance“?

— Nijesam. Bog!

Divne li zabave stajati cijelu noć na buri, pa zuriti na more!

Dočepah se senjske „štele“ na po smrznut, gluh i umoran od silne bure.

— Nema mjesta, gospodine, sve su zapremili putnici, koji putuju na Krasno, — odvrati mi onaj brbljavi konobar, s kojim se u Brlogu sastadoh.

— A što ću sada? — upitah

— Ao, Vice! odvedi gospodičića do „Sokola“.

Ne prodje ni četvrt sata a ja se lijepo pružih u maloj sobici kapetanovoj na parobrodu „Sokolu“. Kapetan g. N., moj poznanac, ustupio mi svoju postelju, ta on i onako ima „na kraju“ kuću.

Drugi me dan „noštromo“ probudi baš u onaj čas, kad je „Sokol“ oko Oštroga zakretao u kraljevičku luku.

M. Š—a.

O hrvatskom pravopisu.

(Svršetak.)

III. Prigovori etimologâ.

Pokazali smo, da je fonetika onaj uzorni pravopis, koji odgovara naučnim zahtjevima, naravi hrvatskoga jezika i povjesti pravopisa njegova. To se ne može reći za etimologiju, koja je vrlo samovoljna, nedosljedna i nepravilna, a kraj svega toga i ne može da pokazuje pravi korijen riječi, kao n. pr. u riječi „družtvo“. U tom se sudu slažu najvrsniji znaoci jezika hrvatskoga. Eno tako se piše u akademijskom rječniku, tom monumentalnom djelu hrvatske književnosti. Taj se pravopis danas već udomio upravo u Bosni, gdje je uveden u škole, pa u južnoj Dalmaciji („Crvena Hrvatska“), gdje no se govori južnim jekavskim govorom, koji smo kao najljepši izmedju narječjâ hrvatskoga jezika odabrali za književni jezik. Tako u novije vrijeme piše naš čuveni zemljak V. Jagić: u predgovoru „Poljičkomu statutu“, što ga je g. 1890. naša akademija izdala, i u uvodu XIII. „Spomenika“ (god. 1892.) srpske kraljevske aka-

demije, gdje je priopćio raspravu i prinos pod natpisom: „Razum i filosofija iz srpskih književnih starina“. Tako danas pišu vrlo mnogi hrvatski učenjaci, pjesnici i pisci: Adamović, Alaupović, Andrić, Arnold, Badalić, Broz, Divković, Draženović, Gojtan, Hranilović, Inhof, Kranjčević, Lepušić, Leskovar, Lukić, Maretić, Milčetić, Musić, Pavić, Senc, Šrepel, Velikanović, itd. itd.

No treba priznati, da uza sve to ima u nas etimologija gorljivih pristalica, a fonetika žestokih protivnika. U nas se naime gotovo općenito drži, da je svakomu slobodno gotove sudove izricati o književnom jeziku i pravopisu, kao da je to svačiji posao, a ne jedino zadaća strukovnih ljudi, koji izučavaju i poznaju narav i zakone, povjest i razvitak narodnog jezika. Dok se radi o pravu, pitaju se pravnici, o filozofiji — filozofi, o pedagogiji — pedagozi, o državnim poslovima — državnici, o gospodarstvu — gospodari, o obrtu — obrtnici, o trgovini — trgovci; — a kad je govor o književnom jeziku i pravopisu, misli svatko, da ima pravo suda, pa i ne znao, kako često biva, ni pravilâ deklinacije i konjugacije štokavskog govora. Mnogo se u nas zabavlja fonetici, no više sukromno nego u javnosti. Današnji etimolozi ponavljaju u glavnom ono, što su Kurelac i Pavlinović sudili o fonetici. U prigovorima današnjim nema ništa novo ni izvorno. Kurelac, koji je sam u mladjim danima bio „živo pristao za eufoniju“, poče ju pobijati g. 1860. u poznatoj knjižici „Recimo koju“ (str. 85—95). Pavlinović je takodjer jednom bio te misli, da bi Hrvati primili Vukov pravopis, no kasnije je stao kolebati, a g. 1877. u „Hrvatskim Razgovorima“ (IV. izd., str. 188—193) pokaza se očitim protivnikom fonetike.

1. Mnogi u neznanju svom drže fonetiku *srpskim* pravopisom, pa zaziru od nje, bojeći se, da će nas posrbiti, kako su se Srbi u svoje vrijeme plašili, da će ih Vuk onim *j*, što ga uze iz latinice, pošokčiti i pohrvatiti. Taj je prigovor dosta raširen, gotovo općenit u taboru etimologâ; za to ga mećemo na prvo mjesto. — Nema mu doduše traga u razlaganju Kurelčevu, ali se već nejasno javlja u prigovorima Mihovila Pavlinovića.

Povjest hrvatskoga pravopisa i književnosti poriče i obara taj prigovor. U „osvrtu“ smo pokazali, da je princip eufonski tako star u knjizi i jeziku hrvatskom, kao što je stara i sama pisana književnost naša. On se provlači njome kao crna nit, počevši od drevnih vremena pa do ilirskog preporoda. To je naša hrvatska starina i djedovska svetinja, koju moramo čuvati i njegovati, a ne grditi i izdavati, zovući je srpskom i govedarskom. — No vele nam: Vuk je pravi začetnik eufonskog pisanja, a on bijaše ovejani Srbin. Doista Vuk se ćutio i priznavao Srbinom, ali je zato književno narječje, za koje je on udesio eufonski pravopis, od vajkada bilo više hrvatsko nego srpsko, te su ga dapače Srbi još u Vukovo vrijeme zvali upravo „hrvatskim“. U „Predsloviju“ pesnarice g. 1815. ispričava se Vuk ovako: „da sam sve (pjesme) napečatao hercegovački, onda bi rekli Sremci (a osobito varošani i varošanke): ta šta ovaj nama namiće *horvatski* jezik“. Poznato je, da je Vuk upravo ovo hercegovačko, „horvatsko“, narječje odabrao za književni jezik. U opće je posve kriv nazor, da smo mi Hrvati uzeli književni jezik od Srba i da je Gaj uveo srpski jezik u hrvatsku književnost, premda je on to nekom zgodom iz neznanja ili laskanja prema Srbima izrijekom priznao. Nepobitna je činjenica, da su hrvatski pisci u Dalmaciji i u Dubrovniku, nadalje Hrvati Kačić i Reljković, pjevali i pisali narodnim jezikom u vrijeme, kad braća Srbi nijesu ni sanjali o književnosti u narodnom jeziku, već su se pismeni njihovi ljudi davili u rusko-slaveno-srpskoj mješavini, koje narod nije razumijevao. Obradović se prvi poklonio svetinji narodnoga jezika, a na tu zamašnu misao ponukao ga je jamačno primjer suvremenika Hrvata Reljkovića, s kojim ima mnogo dodirnih točaka, pak boravak medju Hrvatima u Zagrebu i kasnije u Dalmaciji, gdje je upravo i svoj književni prvijenac napisao. Vara se, tko misli, da je Vuk na neki način otkrio južno narječje, odabravši ga za književnost. Već su u vijeku Gundulića i Palmotića hrvatski pisci stali razmišljati o jeziku i narječjima i iz njih odabirati ono, što je ljepše, pravilnije i općenitije. Kralj dubrovačkih pjesnika Gundulić bez sumnje crpaše iz čista vrela narodnog pjesništva. Tako rade u isto doba dva vrlo umna i zaslužna pisca: B. Kašić u svojoj slovnici (g. 1640) i J. Mikalja u „Blagu jezika slovinskoga“ (g. 1649), sloški tvrdeći: da je bosanski izgovor najljepši, najpravilniji i najplemenitiji, pa da bi ga trebalo općenito prigrliti za književni jezik. Misao o književnom jedinstvu je dakle izvorno hrvatska, a nikla je dva vijeka prije Vuka.

No vratimo se pravopisu. Vuk je doista prigrlio narodni jezik i postavio stalna pravila eufonskog pisanja. No ta zamašna misao nije se rodila u njegovoj glavi, već ga je na to uputio čuveni slavista Kopitar, koji je u opće prvi stao god. 1813. nagovarati Vuka, neka piše upravo onako, kako je kod kuće govorio. Trebalo je dosta vremena, dok je Vuk spoznao, kako treba pisati svaku riječ prema južnomu narječju. U „maloj prostonarodnoj slaveno-serbskoj pjesnarici“ g. 1814. ne piše riječi, kako se govore u narodu, nego kako su od korijena postale: serdca, otca, težko, razstavilo; nadalje ne piše jošte suglas *h* (u zlu ruu u kožuu), a oblika „slavenoserbskih“ ima na pretek. Takvo mu je pisanje i u „Pismenici“ iste godine, a g. 1815. udari pače natrag u „slavenoserbsku“ ortografiju u „Narodnoj srbskoj pesnarici“. Dosada je Vuk samo nasumce pogadjao narodni govor, pa nije imao kada, da gradju narodnog jezika upozna sa svake strane i po glasovima i po oblicima. Dublje je proniknuo u živo blago hrvatskog jezika, kad je uzeo sastavljati rječnik, koji je ugledao svijet god. 1818.

U tom mu je poslu mnogo pomagao Kopitar. Da bude Vuku lakše, donese mu Kopitar na ugled rječnike

hrvatske: Voltićev (Voltigjin), Mikaljin, Bjelostijenčev, Jambrešićev i Stulićev. Vuk je marljivo ogledao tu riznicu hrvatskoga jezičnog blaga i u svoj rječnik uzimao one riječi, za koje je pouzdano znao, da ih narod govori. Sam priznaje, da mu je sada znanje jezika narodnoga oživjelo do potpunosti. Sada je tek iz hrvatskih rječnika naučio, da treba pisati onako, kako narod govori. U rječniku od g. 1818. izvodi Vuk dosljedno princip eufonskog pisanja, napustivši dosadašnju etimologiju. On je to pisanje sve više usavršavao, što je više proučavao knjige i krajeve *hrvatske.* God. 1834. i 1835. putovaše Vuk po Primorju, bavio se dugo u Dubrovniku, Boci Kotorskoj i Crnojgori. Tek nakon toga puta po *hrvatskim* krajevima ustalio je svoje misli o književnom jeziku i pravopisu. Prije pisaše koje ekavštinom, koje jekavštinom, sada usvoji jekavštinu, kojoj je ostao vjeran do smrti. Uvjerio se, da veoma velik dio naroda govori *h*, gdje mu je u riječima po korijenu mjesto, te ga poče i sam pisati. Sada je u opće književni jezik dotjerao i pisanje svoje znatno preobrazio. (A. Pavić, Gjuro Daničić, „Rad", knj. 77, str. 133—159).

No Vuk nije samo u tom poslu učio od Hrvatâ. Poznato je, da u „predsloviju" maloj prostonarodnoj pjesnarici g. 1814. priznaje, da ga je Kačićev „Razgovor ugodni" uvjerio o vrijednosti narodnih pjesama. Hrvat Kačić bijaše prvi učitelj Vukov u onom poslu, s kojega je Vuk najviše izišao na glas. Isto mu tako bijahu učitelji hrvatski pisci u pisanju eufonskom, koje je ustalio i usavršio tek onda, kad je dublje proučio stare hrvatske knjige i proputovao Dalmaciju. Prva knjiga, što je izišla tim po uzoru hrvatskom dotjeranim pravopisom, bijahu „Poslovice" njegove, što su štampane na Cetinju g. 1836. — Treba li još jasnijega dokaza, da je eufonija izvorno hrvatski način pisanja?

2. Često se čuje, kako etimolozi govore: Ne valja se poniziti do prostog puka i od njega se učiti jeziku i pisanju, već treba da naobraženi ljudi narodu odrede jezik književni i pravopis. Tu ne treba naše obrane, jer imamo dva odlična braniča narodnog načela.

Nikola Tomazeo sjajno brani već g. 1844. u „Iskricama" (XVI.) narodno načelo u književnosti: „Dva smo naroda u jednom puku, — kapa i klobuk nijesu ista otačbina; ljekar i mesar ne govore isti jezik; težak i trgovac su kao neprijatelji. *Valja da se klobuk pokloni kapi; u ovoj je osobito narodnost i dostojnost.* Popravljajmo pučku neizvrsnost, pučke rane liječimo; nu popravljajući i vidajući, počitujmo puk sa svim srcem svojim. *Od njega učimo svoj ljudski jezik, a ne kvarimo ga mudrim svojim varvarstvom.* Učimo povjest njegovu, da nam novi život bude kao nasljedovanje staroga i neprestano uzvišenje". Drugi nam je svjedok naš prvi kritik Stanko Vraz, koji je u poznatom pismu nekomu srpskomu književniku još g. 1846. ovako sudio o svrsi narodne književnosti: „Svrha svakog književstva jest i mora da bude *silaziti* k narodu, iskopati ga iz blata surovosti i *uzdići* ga na svijetli vrh izobraženosti, ili (prosto govoreći) prosvijetiti ga. A, kako to da se učini narodu i naravi njegovoj jezikom mrtvim . . . . Neka se usude jednom pisaoci udariti na put narodni, neka pišu knjige svoje jezikom živim, čistim narodnim i vidjet će, kako živo će se unjedriti u srca i duše naroda"...

3. Etimolozi često prigovaraju, da jezik postaje nerazumljiv i nejasan eufonskim pisanjem, jer kad se piše: koca, mlaca, ne zna se pravo, da li je u prvoj riječi genitiv od kotac ili od kolac, a u drugoj od mladac ili mlatac. Tko tako govori, očito ne zna, da ima hrvatski jezik i naglasak, najljepši ures narodnog govora, kojim se mogu takve tančine i razlike posve jasno označiti. Tako je od kòtac gen. kòca, a od kòlac — kóca; od mlädac — mläca, a od mlátac — mláca. U ostalom treba znati, da se u mnogim štokavskim krajevima govori: kolac, kolca, stolac, stolca, tobolac, tobolca, pa da je i u književnosti priličnije tako pisati. Neka nitko ne zazire od akcenata, jer se bez njih često ne može valjano označiti pravi znamen riječî, koje imaju isti oblik, ali različni naglasak: dûga (tabula, Daube), dúga (iris, Regenbogen), dùgâ (longa), dûga (g. od dûg: debiti); jârica (pšenica) i jârica (capella, mlada koza); ljûdskî (humanus), ljûdski (ut vir); süziti (lacrimare, súziti (coartare) itd.

Fonetičari rado priznaju, da u pravopisu treba paziti i na jasnoću, pa dopuštaju, da se riječi nemaju tako izmijeniti, da ih je mučno raspoznati. Za to je Vuk uveo pisanje *bratski, gradski,* jer bi bracki, gracki bilo odviše udaljeno od brat i grad i od -ski. Poradi veće jasnoće usvaja se ovdje etimološko pisanje. Nema gotovo pravila bez iznimke, a iznimke, kako je poznato, utvrdjuju pravilo. I u tom slijedi fonetika zakone i pojave živoga jezika. Zivi naime jezik katkad ćuti, da sila asimilacije uništava jasnoću riječi, za to u takoj zgodi prianja uz jasnoću, makar mu i bila malo otvrda za izgovor. U hrvatskom jeziku ima zakon: skupina čc treba da prelazi u šc, n. pr. lišce, srdašce, ali u riječima „oblučca" (gen.), „riječca" ipak ostaje čc nepromijenjeno, očevidno za to, jer bi „oblušca" premalo bilo nalik na „oblučac". Tako se skupina šč mijenja u št, n. pr. ištem mj. iščem; ali od prosac, lažac ne će narod reći u vokativu: prošte, lašte, već: prošče, lašče, samo da riječi ne postanu nejasne. Očevidno je u jeziku borba izmedju asimilacije i jasnoće, u kojoj borbi obično nadjača asimilacija, ali ni pobjede jasnoće nijesu baš rijetke. No naš je jezik takve gradje, da su veoma rijetki slučajevi, kada se pišući fonetičkim pravopisom ne zna, odakle koja riječ dolazi. U svakom jeziku, pa tako i u našem, ima nekoliko riječi, kojima se značenje može pogoditi samo po smislu čitave rečenice; n. pr. kòsa (coma, falx), bîti (esse, percutere), pàsti (cadere, pascere), kònac (filum, finis). Tu dakle ni naglasak ne pomaže, jer je jednak, kad ove

*

riječi znače i jedno i drugo. No tko ljudski razumije hrvatski jezik, taj će uvijek razumjeti iz govora, koje kada značenje pripada riječima „kosa, biti, pasti, konac“; isto će tako i u fonetičkom pravopisu znalac jezika dobro znati, da riječi „napretka, oca, slatka“ stoje u savezu sa „napredak, otac, sladak“, a ne sa „napretak, oc i slatak“, jer takovih riječi u našem jeziku nema. (Dr. T. Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa lat. slovima, VII.—IX.)

4. Etimolozi nam rado spočitavaju, da se ne držimo dosljedno i vjerno poznatoga načela: „piši, kako narod govori“, jer ne pišemo u književnom jeziku: Očale glava ne boli, ili: hrvatski jezik ne može izgubice, kako — po njihovu mišljenju — narod govori, već ovako: Od šale glava ne boli, ili: hrvatski jezik ne može izgubit se. Tko tako zanoveta, ne zna, što je pravopis kao konvencijono sredstvo jezika. Fonetika se ne tiče sklopa cijelih nizova rečenica, već samo blagoglasnih promjena unutar pojedinih riječi, a drugo valja i to imati na umu, da treba u književnosti pisati riječi po najčišćem i najzgodnijem narodnom govoru. Nema sumnje, da se u narodu govori: š njim, š ljudma, z Bogom, bes posla, pret kućom. Ali u književnom pisanju nijesu tako daleko išli ni stari Grci ni Latini, koji se u pravopisu drže eufonskog principa. A ako nijesu oni, ne smijemo ni mi, a to tim manje, što ima vrlo čistih štokavskih krajeva, gdje se govori: s njim, s ljudma, bez posla. Fonetika se ravna po govoru onih krajeva, gdje je čist uščuvan narodni izgovor. Time se dakle nimalo ne vrijedja eufonski princip.

5. Prigovaraju etimolozi: Čemu da naš maleni narod piše posebnim pravopisom, kad se i veliki narodi, kao Englezi, Francuzi i Nijemci, u književnom jeziku ne drže načela, da treba riječi onako pisati, kako ih narod govori. Tko tako govori, ne zna, da su prvi noviji lingviste, kao Grimm, Kopitar, Miklošić, Sreznevski, priznali prvenstvo eufonskomu pisanju i proglasili naš pravopis najsavršenijim od sviju. Tako je učeni Sreznevski g. 1846. (Moskovskij literaturnyj i učenyj sbornik, 341–371) sudio, da je naš eufonski pravopis „obrazcovyj vъ literaturê Slavjanskoj“. I u Nijemaca, Francuza i Engleza javlja se medju strukovnim ljudima jaka težnja, da preobraze zamršeni pravopis po načelu eufonskom. Što je njima ideal pravopisnog nastojanja, to mi imademo gotovo i ostvareno. U tih se naroda uvriježio zamršeni pravopis kao baština iz davnih vremena, kad se o potrebama pravopisnim nije mnogo mislilo. Više zbog tradicije nego li praktične i naučne shodnosti drže se i danas ti veliki narodi svoga starinskog pravopisa. A u nas je tradicija, kako smo pokazali, na strani eufonskog principa. Pored toga možemo se ponositi, da smo u pravopisu takmaci starih klasičnih naroda, Grka i Rimljana, koji su takodjer pisali onako, kako su govorili; n. pr. grč.: ἄγω, ἄξω, ἦκται, ἀχθήσομαι; βλαβ-βλάπτω, βλάψω, βέβλαμμαι, βέβλαφθον; γράφω, γράψω, γέγραμμαι, γέγραπται; συν-λέγω = συλλέγω, ἐν-βάλλω = ἐμβάλλω i t. d.; lat.: traho, traxi, tractum, scribo, scripsi, scriptum, ad-latum = allatum, in-memor = immemor i t. d. Napokon je naš eufonski pravopis ujedno premac i talijanskomu, koji takodjer pretežito naginje fonetici.

6. Veli se, da se fonetikom oteščava inostrancima učenje hrvatskog jezika. Etimolozi tvrde: Tudjinac će lakše razumjeti oblike „otca, napredka, izpasti odkriti“, nego li „oca, napretka, ispasti, otkriti“, ako je prije naučio značenje riječi: otac, napredak, iz .... pasti, od .... kriti“. Taj bi prigovor nešto vrijedio, kad inače ne bi jezik hrvatski slijedio princip eufonski. Tudjinac, što uči naš jezik, mora da upamti i ove oblike: dječak, dječače, dječaci; noga, nozi; ruka, ruci; vlast, vlašću i t. d., a tu se isto tako mijenja suglas korijena kao i u prijašnjim primjerima. No ako se inostranac i malo trudi, učeći, da su oblici „oca, napretka“ genitivi od „otac“, „napredak“, nagradjuje se za svoj „trud“ time, što tako nauči riječi valjano izgovarati. Dok naprotiv uči po pisanju etimološkom „otca“, „napredka“, drži, da se tu zaista izgovara *t* i *d*, a to je krivo, kako priznaju i sami etimolozi. Kurelac iskreno ispovijeda, da piše doduše „čto“ „napredka“, ali da izgovara „što“ „napretka“. Najzad je čudan sav taj obzir prema inostrancima. Nije nam poznato, da je ikoji narod udešavao pravopis svoj prema tome, kako bi ga tudjinci što lakše mogli naučiti.

7. Prijatelji slavenske uzajamnosti žale, što se time odvajamo od ostale slavenske braće, koja pišu etimologijom. To je po našem sudu najozbiljniji i najjači prigovor. No pita se, smijemo li se mi za volju slavenske uzajamnosti iznevjeriti naravi svoga vlastitoga jezika i viševjekovnoj tradiciji hrvatske knjige? Ne bismo li se ogriješili o vlastiti narod, kad bismo prihvatili pisanje, koje se protivi temeljnim zakonima hrvatskoga jezika, a zabacili pravopis, koji se u nauci priznaje kao najbolji i upravo uzoran za sve Slavene? Kad se sve ovo metne na vagu, konačni sud ne može da bude nepovoljan fonetici.

8. Kurelac je rekao prvi, a za njim ponavljaju mnogi, da etimologija znači krepčinu i jakost, a eufonija mekoću i mlitavost; ili kako Kurelac veli: Treba pisati korijenje, da jezik bude jak, pa da ne postane „babljи i krezub“. Tko tako misli i govori, hoće da čini nasilje rodjenomu svomu jeziku. Čemu prenačinjati jezik i graditi ga tvrdjim, nego što u istinu jest? Rado se dičimo, da nam je jezik najblagozvučniji iza talijanskoga, a kad tamo, ima u nas ljudi, koji bi htjeli, da je što oporiji i tvrdji, da ne rečemo, barbarski. A jošte je nepametnije bajati, da će nam fonetika oslabiti i pokvariti narod. Eno, Talijani pišu pretežito po eufonskom principu, pa kako su se junački ponijeli u borbi za svoje narodno jedinstvo!

IV. „Hrvatski pravopis“. *Napisao dr. Ivan Broz.*

U toj knjizi podaje vrsni znalac hrvatskog jezika pravila eufonskog pravopisa, što ih je u prvom dijelu u glavnome izradio prema načelima, kojih se je držao Vuk

Spomenik Kolumbov u Genui.

i Daničić. No odstupa od njihova pisanja time, što odredjuje, da *s, z* ostaju nepromijenjena, 1) kad se nadju ispred lj, nj: sljepota, ozljeda; 2) kad se nadju ispred lj, nj u sastavljenim riječima: sljubiti, iznjušiti. Govori se doduše: šljepica, ižljubiti, ali to nije preteglo u narodnom govoru, pa nije ni uzeto u književni jezik. Nadalje predlaže, da se od pravila: „Kad bi trebalo da se u jednoj istoj riječi nadju d, t ispred c, č, onda se u pismu gubi d, t — odstupa: a) u pisanju riječi, kojima se ne bi nikako ili veoma teško razabralo značenje (a takih će biti riječi neznatno malo, tako mj. mlaca, mlače može se pisati, kako kad zatreba, ili mladca, mlatče, ili mlatca, mlatče; b) u pisanju vlastitih imena; tako imaju u starijoj našoj književnosti dva spisatelja, od kojih se jedan piše Kačić, a drugi Kadčić; c) u pisanju književničkih riječi, koje su sastavljene s prijedlozima nad, pod, n. pr. nadcestar, nadčovječni i t. d. Napokon ističe: „ Što se čuje „svrbljeti, grmljeti, trpljeti, življeti", to nije preteglo u narodnom govoru, pa nije uzeto u književni jezik". Vrijedni je pisac time pokazao samostalnost, koja se osniva na dubokom poznavanju hrvatskoga jezika, pa ne sumnjamo, da će misaoni ljudi odobriti ta odstupanja i prigrliti nazore njegove. Moramo da priznamo, da je cijela knjiga pisana rijetkom pomnjom i savjesnošću, kakvom se u opće odlikuju svi dosadašnji radovi dra. Ivana Broza, koji u jezičnim i književnim pitanjima pripada medju prve naše stručnjake. Vidi se na cijelom djelu, da je to zreli plod dugotrajna trudoljubivog rada i ozbiljnog razmišljanja o pravilima i tančinama književnog jezika. Time je eufonsko pisanje dobilo jasna, odredjena i dosljedna pravila, kakvih u cjelini svojoj nema dosada nijedna hrvatska ni srpska knjiga. S toga su potpuno opravdane riječi piščeve u predgovoru: „Tko se prihvati, da razgradjuje pravila za ovo pisanje, nek se prihvati i drugoga posla: nek izradi zakone za dojakošnje pisanje, koji će biti barem toliko odredjeni, prosti, jasni i dosljedni, koliko su u ovoj knjizi, a k tomu neka postavi pouzdana pravila, kako će moći svatko valjano hrvatski čitati one riječi, koje će se drukčije pisati nego što se izgovaraju". Može se reći, da je pisac svaku riječ dobro metnuo na vagu i da je o pojedinim pravilima dugo i trijezno razmišljao. Njegova je fonetika umjerena, ugladjena i razborita, te će ju moći svaki misaoni Hrvat prihvatiti. Poslije te knjige, čini se, nije daleko vrijeme, kad bude pristalica etimologije onako malo, kao što je bila za ilirskoga preporoda neznatna četa za Kristijanovićevom zastavom. Pod stijegom ovoga pravopisa mi vidimo u skoroj budućnosti tako željeno jedinstvo hrvatske knjige.

Tek pripadom spominjemo, da nam se ne svidjaju tri stvari u Brozovoj knjizi, koja je inače svake hvale vrijedna. Poučak o akcentima, čini se, da je prekratko obradjen, kad ga je već pisac naumio uvrstiti u ovu knjigu. Drugo je slovo Đ, đ, koje nam se ne čini zgodnim. Ne bi li bilo za sada uputnije, da se je ostalo kod dosadašnjega gj. Najzad ne odobravamo, što pisac piše zajedno „dali" (num, ne, utrum, an) mj. da li. Tako se piše doduše u akademijskom rječniku i u Vuka, ali po našem sudu krivo. Ono „li" u „ili", „ali" može se zajedno pisati, jer posvema gubi svoju silu u tom spoju, dok je kao „da li" u upitnoj izreci zadržalo svoju čilu narav. Sam Daničić kaže u akademijskom rječniku, da se može pisati i rastavljeno, a ima i primjera, u kojima je umetnuta riječ medju „da" i „li": Da učenici li ne poznaše. A šta ono poljem zv'jezdi, da nije li ko od Bosne? (Nar. pjes. vila 1868. 624.) No to su tek sitnice, koje ni malo ne mute općenitoga povoljnog suda, što smo ga stekli, proučivši ovo znamenito književno djelo, koje najusrdnije preporučujemo svakomu Hrvatu.

Josip Pasarić.

Deset pisama filozofa Seneke prijatelju Luciliju.

Preveo **St. Senc.**

PISMO XX.

Filozofija neka značaju daje stalnost.

Ako si zdrav pa ako misliš, da si vrijedan, da jedanput budeš svoj, onda se ja radujem; jer moja će bit slava, ako te izvučem iz tih valova, po kojima se bez nade, da ćeš izići, ljuljaš. No za to te, moj Lucilije, molim i to te opominjem, da filozofiju duboko usadiš u srce i da svoj napredak ne iskušavaš u riječima ni u spisima, već po stalnosti volje i padanju želja. Riječi potvrdjuj djelima! Drugo je zadatak deklamatora, koji za priznanjem svojih slušalaca gramze; drugo zadatak onih, koji uši mladih i besposlenih ljudi šarenim ili ishitrenim raspravljanjem zabavljaju. Filozofija uči raditi, a ne govoriti; ona ište, da svaki živi po svojem načelu, da se život s riječima slaže, da život sam u svojoj svezi bez nesklada u svojim djelima jedno lice ima. To je najveći zadatak mudrosti i podjedno njezina biljega, da se riječi i čini slažu pa da čovjek i sam svagdje bude sebi jednak i isti. A ko će to moći? Malo koji, al opet gdjekoji. To je teško, a ja i ne velim, da će mudrac svagda ići jednim korakom, već jednim putem. Pazi dakle, može bit se ne slaže tvoje odijelo i tvoj stan; može bit si prama sebi darežljiv, a prama svojima tvrd; može bit se sirotinjski hraniš, a rasipno gradiš. Prihvati jedanput jedno pravilo, da po njemu živiš, i po njemu izravnaj sav svoj život. Mnogi se u kući stisnu, a pred svijetom se šire i razmeću. Ta je nejednakost pogrješka i znak nestašne ćudi, koja još nema svoga držanja. A sad ću da kažem takodjer,